■ نقش زنگنه در توسعه بخش پایین‌دستی نفت و افزایش ظرفیت پالایشی تنها افتتاح ابرپروژه‌های وزرای پیش از خود است. از جمله این پروژه‌ها پالایشگاه میعانات گازی ستاره خلیج‌فارس است که با پیشرفت حدودا ۷۰ درصدی تحویل زنگنه شد و وی با حداقل ۳ سال تاخیر آن را تکمیل و آماده بهره‌برداری کرد. ثمره مدیریت زنگنه در بخش نفت کشور، آسیب‌پذیری هرچه بیشتر ایران در مقابل تحریم و افت قیمت نفت بوده است

«وطن امروز» گزارش می‌دهد؛ کدام سیاست‌ها و عوامل موجب دچار شدن دولت روحانی به وضعیت فعلی فروش نفت شده است؟

غریق نفت

حمید کمار
روزنامه‌نگار

نقش زنگنه در توسعه بخش پایین‌دستی نفت و افزایش ظرفیت پالایشی تنها افتتاح ابرپروژه‌های وزرای پیش از خود است. از جمله این پروژه‌ها پالایشگاه میعانات گازی ستاره خلیج‌فارس است که با پیشرفت حدودا ۷۰ درصدی تحویل زنگنه شد و وی با حداقل ۳ سال تاخیر آن را تکمیل و آماده بهره‌برداری کرد. ثمره مدیریت زنگنه در بخش نفت کشور، آسیب‌پذیری هرچه بیشتر ایران در مقابل تحریم و افت قیمت نفت بوده است و حالا این دو با هم گریبان اقتصاد کشور را گرفته‌اند. زنگنه سردمدار تفکری در نفت است که کشور احتیاجی به تولید و ارزش افزوده در صنایع وابسته به نفت ندارد و با فروش و صادرات نفت‌خام می‌تواند نیازهای دیگر خود را تامین کند. منفی شدن قیمت نفت در هفته گذشته قطعا یکی از تاریخی‌ترین رویدادهای اقتصاد جهان به شمار می‌رود. در حالی که تا پیش از این تحلیل‌ها حداقل قیمت نفت را حدود ۵ دلار پیش‌بینی می‌کردند، نفت وست تگزاس اینترمدیت (WTI) عدد باورنکردنی منفی ۳۷ دلار را تجربه کرد. همان‌طور که تاکنون بارها اعلام شده است، علت این رویداد تاریخی نبود تقاضا برای خرید این نوع نفت به دلیل پر شدن انبارهای نفت خام بود.

■ روحانی: آسیب‌های ما کمتر خواهد بود

حسن روحانی در جلسه چهارشنبه هفته گذشته هیأت دولت با اشاره به تاثیر کرونا بر اقتصاد جهان گفت: چه کسی فکر می‌کرد یک ویروس این‌گونه بتواند اقتصاد را بالا و پایین کند و پیش‌بینی‌های اقتصادی را از بین ببرد. رئیس‌جمهور اظهار داشت: شرایط امروز در نفت و فروش و قیمت آن کم‌نظیر بوده است که در عرض چند ماه اینگونه سیر نزولی در قیمت و تقاضا در دنیا داشته باشیم. وی تصریح کرد: همه کشورهای نفت‌خیز از جمله ما ضرر می‌کنند، البته ضرر بعضی‌ها خیلی بالاست و ضرر ما خیلی کمتر. روحانی همچنین عنوان کرد: هر کشوری بیشتر به نفت خام متکی بوده شرایطش سخت‌تر شده است اما از آنجا که اتکای ما به نفت خواسته یا ناخواسته یا با اراده خود یا با تحمیل دشمن کمتر شده است به طور حتم آسیب‌های ما کمتر خواهد بود. وی به شرایط امروز آمریکا اشاره کرد و گفت: آمریکایی‌ها امروز در درمان بیماری، بیکاری و استخراج نفت (شیل اویل) خود گرفتار هستند، آنها روزی خود را همه‌کاره دنیا می‌دانستند اما امروز جزو کشورهای گرفتار دنیا هستند.

■ زنگنه: تولید نفت باید کم شود

بیژن زنگنه هم در حاشیه نشست چهارشنبه هفته گذشته هیأت دولت یکی از دلایل اصلی سقوط قیمت نفت را شیوع ویروس کرونا عنوان و اظهار کرد: با شیوع این ویروس مصرف فرآورده‌های نفتی بشدت کاهش یافته و بخش مهمی از صنعت هوایی جهان تعطیل و حمل مسافر دچار اختلال شده است، در این شرایط پالایشگاه‌ها تولیدشان را کاهش داده‌اند و تقاضا برای نفت خام بشدت کاهش یافته است. وزیر نفت با اشاره به اینکه ویروس کرونا دلیل مازاد عرضه در بازار نفت است، یادآوری کرد: البته متأسفانه از اسفندماه پارسال شاهد آغاز جنگ قیمت از سوی برخی کشورها بودیم. آنها رجزخوانی کردند که عرضه نفت را در بازار زیاد می‌کنیم و این موضوع بحران در بازار نفت را تشدید و عمق آن را زیاد کرد. وزیر نفت با بیان اینکه قیمت نفت برنت دریای شمال دیروز (سه‌شنبه گذشته) به زیر ۲۰ دلار و سبد نفتی اوپک به ۱۴ دلار و ۵۰ سنت رسید که سال‌ها بود بازار چنین قیمت‌هایی را تجربه نکرده بود، افزود: این نشان‌دهنده عمق مشکلاتی است که باید به‌سرعت و با کاهش تولید جدید آن را برطرف کرد. زنگنه موفقیت در این عرصه را به اقدام‌های اعضای غیراوپک بویژه تولیدکنندگانی که هیچ تعهدی تاکنون به عهده نگرفته‌اند مانند تولیدکنندگان نفت شیل در آمریکا و کانادا منوط دانست و گفت: این شرایط یک بحران عمومی است و باید به صورت جهانی مدیریت شود، بنابراین تنها اوپک نمی‌تواند این مشکل را حل کند و اگر همه تولیدکنندگان نفت در این زمینه مشارکت نکنند به طور طبیعی از طریق بازار تنبیه خواهند شد.

■ زنگنه: پالایشگاه اقتصادی نیست

۲۸ آذر سال ۹۸ مصاحبه‌ای از زنگنه در روزنامه «اعتماد» منتشر شد که بسیاری از جملات زنگنه در این مصاحبه در حافظه تاریخی کارشناسان ماند. سخنان زنگنه در این مصاحبه خط فکری او در صنعت نفت کشور را نشان می‌دهد. زنگنه در این مصاحبه در پاسخ به این سوال که «از نگاه شما ساخت پالایشگاه هنوز هم غیراقتصادی است؟» گفت: «بله، هنوز هم از منظر اقتصادی به اصطلاح مارجین پالایش بسیار کم است و نرخ بازگشت سرمایه در طرح‌های پالایشی هنوز هم خیلی پایین است. البته در تمام سال‌هایی که من در وزارت نفت بودم، تکلیف صریح همه مجلس‌ها از مجلس پنجم تا مجلس هفتم که در قوانین بودجه منعکس می‌شد این بود که باید طرح‌های پالایش به تشخیص وزیر نفت و تایید شورای اقتصاد دارای بازدهی اقتصادی مناسب باشد». به اذعان زنگنه، توسعه صنایع پایین‌دستی نفت و افزایش ظرفیت پالایشی کشور در دولت هفتم و هشتم به تشخیص وی متوقف شد.

زنگنه در ادامه همین مصاحبه، سخنان جالب توجه دیگری در رد اهمیت پالایش مطرح می‌کند. وی مسأله واردات سوخت را وابستگی نمی‌داند و در واکنش به مشکل تامین سوخت کشور می‌گوید: چیزهای دیگری درست کنیم. از نظر من در دنیا این مسائل وابستگی محسوب نمی‌شود و پارادایم دیگری است. شما پارادایم خودکفایی را در همه چیز دنبال می‌کنید. من به سیاست جایگزینی واردات اعتقاد ندارم. زنگنه در پاسخ به این سوال که «می‌توان اینطور برداشت کرد که به خودکفایی اعتقاد ندارید؟» می‌گوید: «من به سیاست جایگزینی واردات اعتقاد ندارم. در اقتصاد باید در جاهایی اقتصادی تعامل کرد، مگر در مواردی که به امنیت ملی مربوط می‌شود مثل گندم». وی همچنین در پاسخ به این سوال که «اگر روزی نفت ما را نخرند، چه اتفاقی می‌افتد؟» هم می‌گوید: «اینطور پیش نمی‌آید. ما نباید اجازه دهیم پیش بیاید».

پاسخ زنگنه به سوال آخر اما یکی از کلیدی‌ترین جنبه‌های تفکر زنگنه درباره نفت و موضوعات مرتبط به آن را نشان می‌دهد. زنگنه صریحا «تحریم نفت ایران» را ناممکن می‌داند. خطر این نوع تفکر زنگنه زمانی مشخص می‌شود که بخش‌های دیگر پازل فکری زنگنه در موضوع صنعت نفت مشخص شود. زنگنه از آغاز صدارت خود در پست وزیر نفت در سال ۷۶ تاکید ویژه‌ای به توسعه صنایع بالادستی نفت و افزایش سطح تولید نفت داشت. تلاش زنگنه همواره بر افزایش سطح تولید نفت با هدف افزایش صادرات این فرآورده و گرفتن سهم بیشتر در بازار جهانی نفت بوده و هست. صرف درآمدهای نفتی در توسعه صنایع بالادستی و قراردادهای خارجی نمایشی با شرکت‌های خارجی و بویژه غربی از جمله مصادیق پررنگ گرایش زنگنه به افزایش خام‌فروشی و بی‌توجهی وی به توسعه ظرفیت پالایشی کشور است. هم‌نشینی «غیرممکن بودن تحریم نفت» با «گرایش به افزایش خام فروشی نفت» در پازل فکری زنگنه، کشور را به درآمدهای خام‌فروشی نفت وابسته و محتاج به تامین سوخت از دیگر کشورها کرد. میراث زنگنه برای دولت نهم و دهم خام‌فروشی نفت، عقب‌ماندگی بخش پایین‌دستی نفت و در نتیجه وابستگی کشور به تامین کالایی راهبردی به نام سوخت بود.

■ استدلال شکست خورده زنگنه در دفاع از خام‌فروشی

تجربه افت قیمت نفت به حدود ۳۰ دلار در سال ۸۷ و همچنین تحریم فروش نفت ایران در سال‌های ۹۰ و ۹۱ هم باعث نشد تا زنگنه از نگاه غلط خود به صنعت نفت و جایگاه آن در مناسبات کشور و جهان دست بردارد. وی پس از آغاز به کار دوباره در مسند وزارت نفت، همان نظرات گذشته خود را تکرار و دنبال کرد. استدلال وی در توجیه افزایش تولید و صادرات نفت این بود که «اگر به جای ۲ میلیون، ۸ میلیون بشکه در روز نفت بفروشیم، امکان تحریم نفت از بین می‌رود، چرا که امکان حذف این مقدار نفت از بازار وجود ندارد». زنگنه این استدلال را در حالی مطرح کرد که تولید نفت شیل در آمریکا حدودا از ۱۰ سال گذشته رونق گرفته و تحریم نفت ایران دقیقا با هدف حذف ایران از بازار نفت صورت گرفته است. حذف ایران از بازار نفت از ۲ جنبه به سود دیگر تولیدکنندگان نفت است. تحریم نفت ایران از یک سو باعث جایگزین شدن نفت آمریکا و دیگر تولیدکنندگان نظیر عربستان و روسیه به جای نفت ایران و از سوی دیگر باعث افزایش قیمت این محصول می‌شود. هر دوی این اتفاقات باعث افزایش درآمدهای نفتی تولیدکنندگان نفت می‌شود. مشکل دیگر استدلال زنگنه و حامیان وی، غیرممکن بودن این هدف‌گذاری است. ایران به عنوان یکی از تولیدکنندگان نفت در اوپک سهم مشخصی از بازار جهانی را دارد. بدیهی است تلاش ایران برای افزایش سهم از بازار جهانی نفت با واکنش دیگر تولیدکنندگان مواجه شده و در ساده‌ترین حالت، جنگ قیمتی میان ایران با سایر تولیدکنندگان به راه خواهد افتاد. این همان اتفاقی است که چند هفته پیش میان روسیه و عربستان رخ داد. در نشست اخیر اوپک‌پلاس، روسیه با پیشنهاد عربستان برای کاهش سطح تولید مخالفت کرد. عربستان نیز در واکنش به این مخالفت، تخفیف‌های هنگفتی به خریداران نفت با هدف تصاحب سهم روسیه در بازار جهانی داد. در نهایت روسیه مجبور شد برای جلوگیری از زیان ناشی از افت درآمدهای نفتی، پیشنهاد کاهش سطح تولید را بپذیرد. به بیان دیگر زنگنه و همراهان وی در موضوع «افزایش خام‌فروشی» به گونه‌ای از تصاحب بازار جهانی سخن می‌گویند که گویی کنترل این بازار به کلی در دستان آنهاست و بازیگر دیگری در این میان وجود ندارد.

■ تذکراتی که شنیده نشد

بی‌خیالی زنگنه نسبت به دغدغه‌های قابل پیش‌بینی نظیر «تحریم فروش نفت ایران» در حالی است که رهبر معظم انقلاب اسلامی در همان آغازین روزهای مسؤولیت رهبری در دیدار با مردم و مسؤولان فرمودند: «من برخلاف بعضی از تحلیل‌ها، احتمال می‌دهم که دشمن برای اینکه مردم را از ادامه این راه و این حضور مأیوس و پشیمان کند، حتی مشکلات جدید اقتصادی را بر ما تحمیل نماید. هیچ بعید نیست مشکلاتی را برای فروش نفت، تهیه مواد اولیه و کالاهای ضروری به وجود آورد، تا فشار را بر مردم زیاد کند. دولت و مجلس و مسؤولان باید دست به دست هم دهند و بهترین راه‌ها و موفق‌ترین شیوه‌ها را جست‌وجو کنند، تا مشکلات اقتصادی مردم کم شود».

علاوه بر این، موضوع رفع وابستگی کشور به درآمدهای نفتی دیگر دغدغه‌ای بود که زنگنه بدان توجهی نداشت. این در حالی است که رهبر معظم انقلاب اسلامی در ۴ فروردین‌ماه سال ۱۳۷۴ درباره لزوم رفع وابستگی کشور به درآمد نفت فرمودند: «سال‌هاست که این نگرانی را دارم و آن این است که باید اقتصاد ملت ایران از نفت جدا شود. این مسأله را اخیرا به دولت خدمتگزار ابلاغ کرده‌ایم که برایش برنامه‌ریزی کند و در حال برنامه‌ریزی است و کارهایی هم انجام داده است. ما باید کاری کنیم که ملت و دولت ایران، وابسته به نفت خود نباشند. چون متاسفانه، امروز در دنیا نفت به سیاست‌های بین‌المللی، کمپانی‌ها و غارتگران بزرگ و جهانخواران و مستکبران وابسته است. در حقیقت، نفت در مشت آنهاست. هر گاه بخواهند، قیمتش را پایین می‌آورند، تولید را کم یا زیاد می‌کنند، یکی را از دور خارج یا وارد دور می‌کنند! نفت مال ماست اما سیاستش در دست دیگران است!»

■ زنگنه‌ایسم بنزینی

ردپای تفکرات طرفدار واردات ژنرال نفتی را در غائله آبان‌ماه سال گذشته می‌توان دید. زنگنه کمترین تلاش را برای رونق سوخت‌های جایگزین بنزین انجام داد، حتی در راستای تولید بنزین هم می‌توان گفت اساسا قدم از قدم بر نداشت. وی همواره معتقد بود احتیاجی به تولید نیست و می‌توان بنزین را وارد کرد. همین نبود زیرساخت، جرقه‌های اولیه اتفاقات بنزینی سال گذشته را زد اما آنطور که باید و شاید «متهم اصلی» درباره اشتباهات خود پاسخ نداد.

افزایش قیمت بنزین از آنجا آغاز شد که دولت روحانی بویژه وزیر نفت آن معتقد به فسادزا بودن بنزین دونرخی و لزوم تک‌نرخی شدن آن بودند. آنها سال‌ها در مذمت کارت سوخت سخن‌ها گفتند. در همین راستا بیژن زنگنه ۵ اردیبهشت‌ماه سال ۹۵ در گفت‌وگو با رسانه رسمی وزارت نفت (شانا) با اشاره به اینکه موافق بنزین دونرخی نیست، اعلام کرد: «دونرخی بودن قیمت بنزین فساد می‌آورد و وزارت نفت نه‌تنها با دونرخی بودن بنزین، بلکه با دونرخی بودن هیچ فرآورده نفتی موافق نیست». روحانی هم نظر نزدیکی به زنگنه داشت. رئیس‌جمهور ۲۳ خرداد ۹۴ و چند روز بعد از تک‌نرخی شدن بنزین در نشست خبری گفته بود: «ما بنزین را تک‌نرخی کردیم و عمدتا هم دلیلش فساد زیاد بود. بنزین دونرخی ایجاد فساد می‌کرد». این تفکر سرانجام باعث از بین رفتن کارت سوخت شد به این صورت که سال ۹۴ با یکسان‌سازی قیمت بنزین در سراسر کشور و برداشتن محدودیت کارت‌های جایگاه‌ها عملا دیگر هیچ شهروندی از کارت سوخت خود استفاده نکرد؛ تا جایی که روز اجرای سهمیه‌بندی، بسیاری از مردم به دلایل مختلف کارت سوخت نداشتند. رئیس دولت و وزیر نفت از روز آغازین بازگشت سهمیه‌بندی برخلاف تصمیم‌شان در سال ۹۴ مبنی بر حذف سهمیه‌بندی، با تغییر موضعی آشکار، از برقراری عدالت با اجرای سهمیه‌بندی و جلوگیری از بروز تخلفاتی مانند قاچاق و... گفتند. بیژن زنگنه که روزی از ناکارآمدی و فسادزا بودن سهمیه‌بندی می‌گفت، فردای اجرای سهمیه‌بندی از مزایای متعدد آن همچون «مهار مصرف، افزایش صادرات بنزین، جلوگیری از وابستگی و اختصاص یارانه انرژی به مردم» سخن گفت.

■ رشد مصرف بنزین و غفلت از پالایشگاه‌ها

حذف کارت سوخت به عنوان ابزار کنترل تقاضا موجب رشد سریع مصرف بنزین در سال‌های بعد شد. این اقدام اما در حالی انجام شد که وزیر نفت تقریبا هیچ اقدامی برای عرضه بیشتر بنزین یا عرضه CNG به عنوان سوخت جایگزین نکرد. در چنین شرایطی آمار واردات بنزین به سرعت رشد کرد. آمارهای رسمی نشان می‌دهد تولید ۲ محصول مهم پالایشگاه‌های کشور یعنی بنزین و گازوئیل در دوره جدید مدیریت زنگنه افت کرده است. همچنین تا پیش از خروج آمریکا از برجام، تقریبا هیچ اقدامی از سوی زنگنه برای افزایش ظرفیت پالایشگاهی کشور نشد. تنها اقدام او در این زمینه، اجرای یک‌سوم باقیمانده پالایشگاه ستاره خلیج‌فارس به عنوان بزرگ‌ترین تولیدکننده سوخت کشور بود؛ طرحی که آغاز عملیات اجرایی آن به سال ۸۶ و دولت احمدی‌نژاد بازمی‌گردد. پروژه ستاره خلیج‌فارس در واقع طرحی برای نجات کشور از یک تهدید بزرگ در دهه ۸۰ بود. بسیاری از مردم تهدید معروف اوایل دهه ۸۰ مقامات آمریکایی را بخوبی به یاد دارند. در بحبوحه مذاکرات هسته‌ای ایران در دولت اصلاحات، «تحریم خرید بنزین» یکی از گزینه‌های روی میز مقامات آمریکایی بود که به وفور تهدید به اجرای آن می‌کردند. با روی کار آمدن دولت نهم، یکی از اقدامات اساسی برای بی‌اثر کردن تحریم بنزین، ساخت پالایشگاه ستاره خلیج‌فارس بود. پس از مطالعات کارشناسی و تعیین پیمانکاران طرح، عملیات اجرایی این پروژه در سال ۸۶ آغاز شد. در زمان بازگشت زنگنه به کرسی وزارت نفت در سال ۹۲، پالایشگاه ستاره خلیج‌فارس با پیشرفت ۶۳/۶ درصدی به وی رسید. ۴ سال بعد و دقیقا چند روز پیش از انتخابات ریاست‌جمهوری و در حالی که عملیات اجرایی این پالایشگاه به پایان نرسیده بود، حسن روحانی و وزیر نفت وی با ارائه آمارهایی غیرواقعی، سعی در مصادره به مطلوب این پالایشگاه برای بهره‌برداری سیاسی در انتخابات کردند. حسن روحانی روز افتتاح این پالایشگاه گفت: «این پالایشگاه از سال ۸۶ شروع شده و تا سال ۹۲، ۴۰ درصدش تکمیل شده بود. آن هم قسمت‌هایی مثل لوله‌کشی و منابع ساخته شده و بسیاری از تجهیزات در آن نبود».

بیژن زنگنه هم با ارائه آماری متفاوت و البته غیرواقعی گفت: «مرداد ۹۲ کارهای ساختمان، نصب تجهیزات و اقدامات فرآیندی پالایشگاه در مراحل ابتدایی ۱۴، ۱۳ و ۱۲ درصدی در فازهای اول، دوم و سوم قرار داشت.

این میزان پیشرفت اجرایی در فازهای سه‌گانه این پالایشگاه با احتساب مهندسی و خرید کالا، پیشرفت کلی طرح را حدود ۴۷ درصد قرار داده بود؛ این در حالی است که پیشرفت کلی طرح شامل ۳ فاز هم‌اکنون به ۹۰/۳ درصد رسیده است».

این اظهارات در حالی مطرح شد که پایگاه خبری وزارت نفت (شانا) یک روز پس از این اظهارات و به اسم تایید سخنان مقامات دولتی با ارائه آماری، غیرواقعی بودن اظهارات این ۲ نفر را تایید کرد. طبق آمار پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت نفت زنگنه، متوسط پیشرفت عملیات اجرایی پالایشگاه ستاره خلیج‌فارس در دولت‌های نهم و دهم سالانه ۱۰/۵ درصد بوده در حالی که این رقم در دولت تدبیر سالانه کمتر از ۸ درصد بوده است.
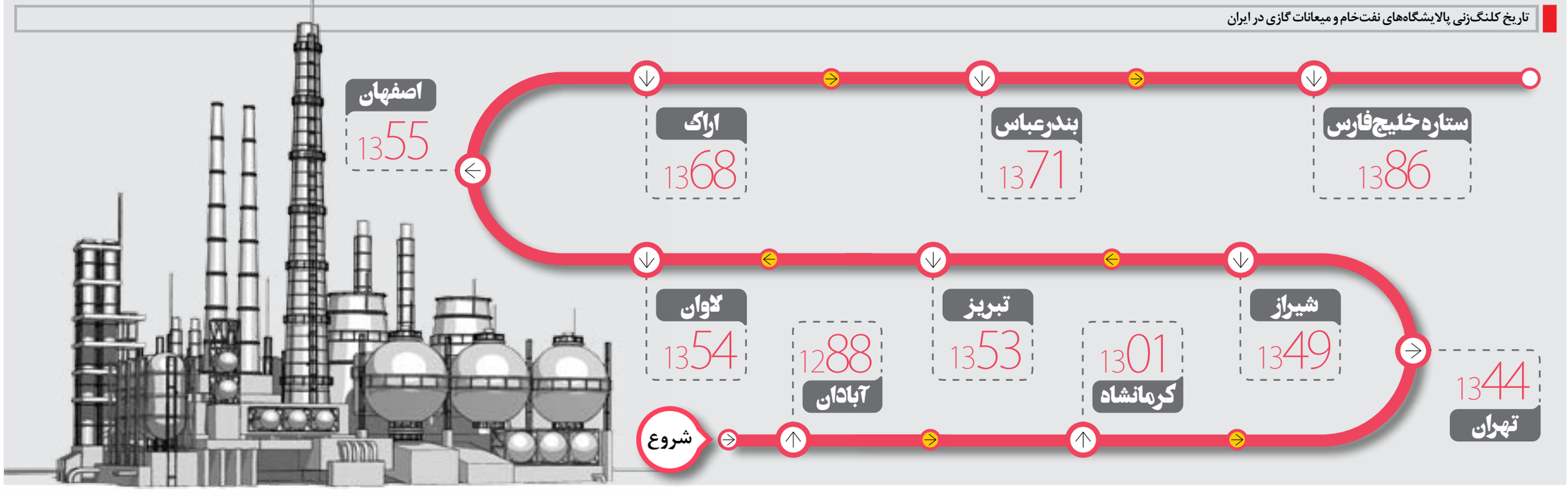
تاریخ کلنگ‌زنی پالایشگاه‌های نفت‌خام و میعانات گازی در ایران